

Note to self

- ▶ voor de workshop is ca 70 minuten nodig
- ▶ vooraf staartdelen ophalen
- ▶ misschien combi met worteltrekken?

Het gemak van logaritmen

Steven Wepster

Mathematisch Instituut
Universiteit Utrecht

4 maart 2024

Astronomische berekeningen

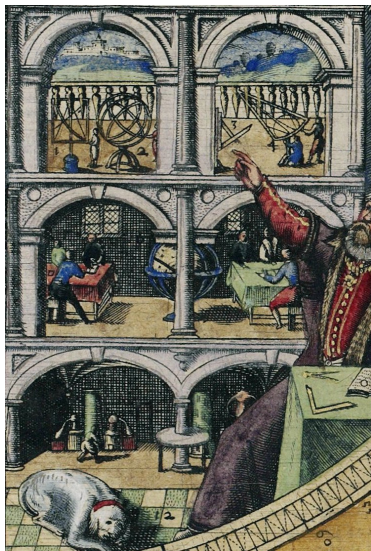

Tycho Brahes grote kwadrant

- ▶ Eind 16e eeuw: Veel rekenwerk voor astronomen
- ▶ Grote getallen vermenigvuldigen en delen
- ▶ Tijdrovend en foutgevoelig
- ▶ Een typisch voorbeeld van een berekening is

$$\cos \alpha = \frac{\cos 38^\circ - \cos 51^\circ \cos 67^\circ}{\sin 51^\circ \sin 67^\circ}$$

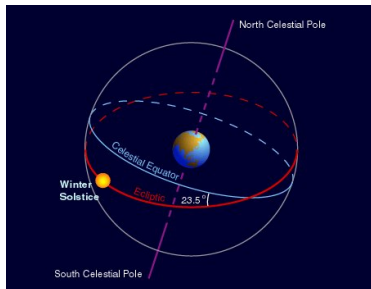
Concreet voorbeeld

Tycho Brahe, detail

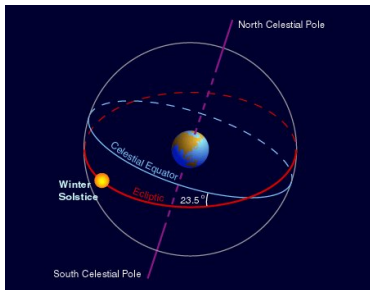
- ▶ Tycho meet elke dag zeer nauwkeurig de hoogte van de zon wanneer die in de meridiaan staat.
- ▶ Hij wil met deze informatie uitrekenen waar de zon elke dag staat in zijn jaarlijkse baan om de aarde
- ▶ Voor deze routineklus gaan we hem helpen door een tabel te maken

Een paar astronomische begrippen

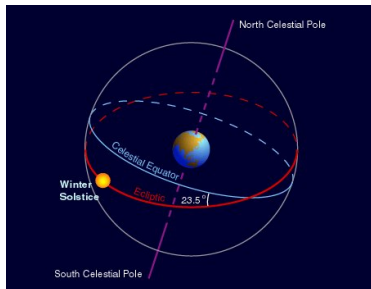
► Hemelsfeer

Een paar astronomische begrippen

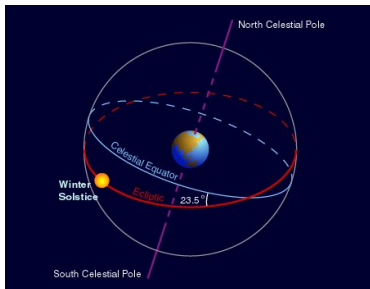
- ▶ Hemelsfeer
- ▶ Equator

Een paar astronomische begrippen

- ▶ Hemelsfeer
- ▶ Equator
- ▶ Ecliptica, hoek $\epsilon \approx 23\frac{1}{2}^{\circ}$

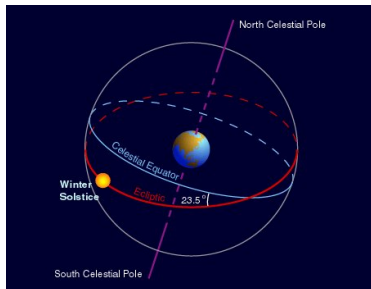
Een paar astronomische begrippen

- ▶ Hemelsfeer
- ▶ Equator
- ▶ Ecliptica, hoek $\epsilon \approx 23\frac{1}{2}^{\circ}$
- ▶ Declinatie δ :
boog $\perp$ Equator naar de zon

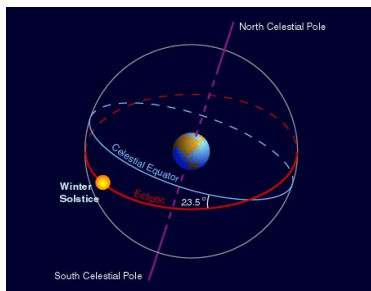

Een paar astronomische begrippen

- ▶ Hemelsfeer
- ▶ Equator
- ▶ Ecliptica, hoek $\epsilon \approx 23\frac{1}{2}^{\circ}$
- ▶ Declinatie δ :
boog $\perp$ Equator naar de zon
- ▶ Lengte λ :
boog langs Ecliptica tot zon

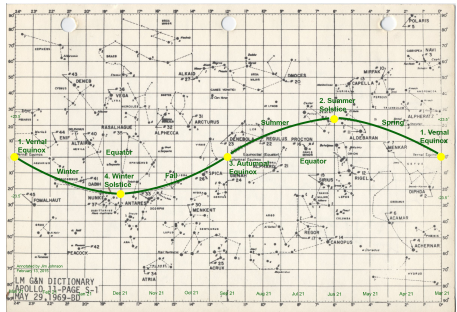
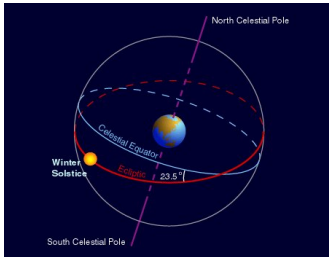
Een paar astronomische begrippen

- ▶ Hemelsfeer
- ▶ Equator
- ▶ Ecliptica, hoek $\epsilon \approx 23\frac{1}{2}^\circ$
- ▶ Declinatie δ :
boog $\perp$ Equator naar de zon
- ▶ Lengte λ :
boog langs Ecliptica tot zon

Tycho kan δ makkelijk uitrekenen: $\delta = \text{breedte} + \text{hoogte} - 90^\circ$,
maar hij wil λ weten.

Verband met sterrenbeelden

	λ		λ		λ	δ
lente	0	Ram	30	Stier	60	0... ϵ
zomer	90	Kreeft	120	Leeuw	150	ϵ ...0
herfst	180	Weegschaal	210	Schorpioen	240	0...- ϵ
winter	270	Steenbok	300	Waterman	330	- ϵ ...0

Tabel maken

- ▶ Wij gaan een hulptabel maken voor λ als functie van δ .

Tabel maken

- ▶ Wij gaan een hulptabel maken voor λ als functie van δ .
- ▶ Uit boldriehoeken is bekend:

$$\sin \lambda = \frac{\sin \delta}{\sin \epsilon}, \text{ waarin } \epsilon = 23\frac{1}{2}^\circ.$$

Tabel maken

- ▶ Wij gaan een hulptabel maken voor λ als functie van δ .
- ▶ Uit boldriehoeken is bekend:

$$\sin \lambda = \frac{\sin \delta}{\sin \epsilon}, \text{ waarin } \epsilon = 23\frac{1}{2}^\circ.$$

- ▶ We doen het op drie manieren:
  1. met sinustabel en handmatig delen
  2. met prostaphaerese (een voorloper van log)
  3. met logaritmen

Uiteraard zonder rekenmachine!

Tabel maken

- ▶ Wij gaan een hulptabel maken voor λ als functie van δ .
- ▶ Uit boldriehoeken is bekend:

$$\sin \lambda = \frac{\sin \delta}{\sin \epsilon}, \text{ waarin } \epsilon = 23\frac{1}{2}^\circ.$$

- ▶ We doen het op drie manieren:
  1. met sinustabel en handmatig delen
  2. met prostaphaerese (een voorloper van log)
  3. met logaritmen

Uiteraard zonder rekenmachine!

- ▶ We verdelen het werk: iedereen zijn eigen δ en we verzamelen de resultaten.
- ▶ Houd bij hoeveel tijd je voor elke manier nodig hebt!

Methode 1: handmatig

1. Zoek in de sinustabel:

$\sin \delta$ voor je eigen δ , en

$\sin \epsilon$ voor $\epsilon = 23\frac{1}{2}^\circ$.

2. Bereken $\sin \lambda = \frac{\sin \delta}{\sin \epsilon}$ met een staartdeling
3. Zoek in de sinustabel welke waarde van λ hierbij hoort.
4. Geef het resultaat door aan de centrale tabellenmaker.

Methode 2: prostaphaerese

werd korte tijd gebruikt vóór de logaritmes

▶ **Principe:** gonioformule

$$\sin p \sin q = \frac{1}{2} \left(\sin(90^\circ - p + q) - \sin(90^\circ - p - q) \right).$$

Methode 2: prostaphaerese

werd korte tijd gebruikt vóór de logaritmes

- ▶ **Principe:** gonioformule

$$\sin p \sin q = \frac{1}{2} \left(\sin(90^\circ - p + q) - \sin(90^\circ - p - q) \right).$$

- ▶ **Maar!** wij moeten vermenigvuldigen met $\frac{1}{\sin \epsilon} \approx 2.5$.

Methode 2: prostaphaerese

werd korte tijd gebruikt vóór de logaritmes

- ▶ **Principe:** gonioformule

$$\sin p \sin q = \frac{1}{2} \left(\sin(90^\circ - p + q) - \sin(90^\circ - p - q) \right).$$

- ▶ **Maar!** wij moeten vermenigvuldigen met $\frac{1}{\sin \epsilon} \approx 2.5$.
- ▶ **Truc:** we kiezen p zo dat $\sin p = \frac{1}{10 \sin \epsilon}$, en $q = \delta$,
en we berekenen

$$\sin \lambda = 5 \left(\sin(90^\circ - p + \delta) - \sin(90^\circ - p - \delta) \right)$$

Methode 2: prostaphaerese

werd korte tijd gebruikt vóór de logaritmes

- ▶ **Principe:** gonioformule

$$\sin p \sin q = \frac{1}{2} \left(\sin(90^\circ - p + q) - \sin(90^\circ - p - q) \right).$$

- ▶ **Maar!** wij moeten vermenigvuldigen met $\frac{1}{\sin \epsilon} \approx 2.5$.
- ▶ **Truc:** we kiezen p zo dat $\sin p = \frac{1}{10 \sin \epsilon}$, en $q = \delta$, en we berekenen

$$\sin \lambda = 5 \left(\sin(90^\circ - p + \delta) - \sin(90^\circ - p - \delta) \right)$$

- ▶ Dus procedure is:
  1. Eerst gezamenlijk $90^\circ - p$ vinden,
  2. daarna ieder eigen λ uitrekenen met eigen δ .

p vinden

- ▶ Met $\epsilon = 23^\circ 30'$ in sinustabel zoeken: $\sin \epsilon = 0,3987$.

p vinden

- ▶ Met $\epsilon = 23^\circ 30'$ in sinustabel zoeken: $\sin \epsilon = 0,3987$.

- ▶ Staartdeling uitvoeren:

$$\begin{array}{r} 2508 \\ 3987 \overline{) 10000000} \\ \underline{7974} \\ 20260 \\ \underline{19935} \\ 32500 \\ \underline{31896} \\ 604 \end{array}$$

p vinden

- ▶ Met $\epsilon = 23^\circ 30'$ in sinustabel zoeken: $\sin \epsilon = 0,3987$.

- ▶ Staartdeling uitvoeren:

$$\begin{array}{r} 2508 \\ 3987 \overline{) 10000000} \\ \underline{7974} \\ 20260 \\ \underline{19935} \\ 32500 \\ \underline{31896} \\ 604 \end{array}$$

- ▶ Zoek 0,2508 in tabel, dit staat tussen $14^\circ 30'$ en $14^\circ 36'$
- ▶ Interpolatie: $p \approx 14^\circ 31,4'$
- ▶ Dus: $90^\circ - p \approx 75^\circ 28.5'$.

p vinden

- ▶ Met $\epsilon = 23^\circ 30'$ in sinustabel zoeken: $\sin \epsilon = 0,3987$.

- ▶ Staartdeling uitvoeren:
- $$\begin{array}{r} 2508 \\ 3987 \overline{) 10000000} \\ \underline{7974} \\ 20260 \\ \underline{19935} \\ 32500 \\ \underline{31896} \\ 604 \end{array}$$

- ▶ Zoek 0,2508 in tabel, dit staat tussen $14^\circ 30'$ en $14^\circ 36'$
- ▶ Interpolatie: $p \approx 14^\circ 31,4'$
- ▶ Dus: $90^\circ - p \approx 75^\circ 28.5'$.
- ▶ Dit toepassen in:

$$\sin \lambda = 5 \left(\sin(90^\circ - p + \delta) - \sin(90^\circ - p - \delta) \right)$$

Methode 3: logaritmen

- ▶ We gebruiken een log-sinustabel, maar om negatieve getallen te voorkomen is bij elke tabelwaarde 10 opgeteld. In de tabel staat dus $f(x) = 10 + \log \sin x$.

Methode 3: logaritmen

- ▶ We gebruiken een log-sinustabel, maar om negatieve getallen te voorkomen is bij elke tabelwaarde 10 opgeteld. In de tabel staat dus $f(x) = 10 + \log \sin x$.
- ▶ We willen eigenlijk uitrekenen:

$$\log \sin \lambda = \log \sin \delta - \log \sin \epsilon.$$

Methode 3: logaritmen

- ▶ We gebruiken een log-sinustabel, maar om negatieve getallen te voorkomen is bij elke tabelwaarde 10 opgeteld. In de tabel staat dus $f(x) = 10 + \log \sin x$.
- ▶ We willen eigenlijk uitrekenen:

$$\log \sin \lambda = \log \sin \delta - \log \sin \epsilon.$$

- ▶ Met de tabel wordt dat:

$$f(\lambda) = 10 + f(\delta) - f(\epsilon)$$

Gebruik dit om je λ te vinden.

Conclusie

- ▶ Logarithmen zijn uitgevonden om vermenigvuldigen/delen te kunnen vervangen door optellen/afrekken.
- ▶ Je hebt aan den lijve ondervonden hoeveel sneller en makkelijker het rekenwerk daardoor wordt.